

KERESZTÉNY MAGVETŐ

XXVII-ik évf. November—December. 1892. 6-ik füzet.

A BIBLIA ÉS AZ ISKOLA.

Sajátszerű tünemény iskolázásunkban, hogy ma, midőn sietve sietünk az egyes tantárgyak tanítási módszereit javítani, s a gyermeki elme felfogásához mind közelebb vinni: ebből a mozgalomból a bibliai oktatás — mondhatni — egészen kimaradt. Az elemi- és középiskolák tantervében ott szerénykedik ugyan egy-két órán, de hogy azt ki, minő módszerrel és minő könyv vagy könyvek felhasználásával tanítja: arról nem szól az írás. Olybá vesszük a dolgot, mintha a gyermek és ifjú természete nem lenne a legérzékenyebb a valláserkölesi igazságok felfogására; mintha a vallás és tiszta erkölcs nem lenne többé az állam, a társadalom egyik erős támasza; s mintha az iskola nem lenne a legalkalmasabb hely a felebaráti s általában az emberszeretet éreztetésére, s ezzel a társadalmi és nemzeti együvé tartozás érzetének alapvetésére.

Őseink ebben a tekintetben sokkal helyesebb úton jártak, mint mi. A reformációnak hazánkban történt elterjedése és a magyar Biblia megjelenése után a Szentírás lett a templom, háztáj és az iskola fő olvasókönyve, a béke, vigasztalás s a tette serkentés első rendű eszköze. Papjaink a Jézus evangéliumát nemcsak hirdették, hanem át is érezték és — kivált az üldözések korában — az életbe is átvitték a cura pastoralis útján; aztán fejedelmeink és fejedelemszonyaink és főuraink közt is nem egy volt, ki üres óráiban a Bibliát olvasta — — nem egyszer, hanem tizszer is. Míg a vallásos érzelem élénk volt, az iskolának is igen nagy volt a gondja a vallás oktatásra. A XVII. száz nagy magyar paedagogusa, Apáczai Csere János azt kívánja, hogy ha a gyermekek az „anyanyelvi iskolában“ (ma *közseyi iskolának* mondanók) „megtanultak jól magyarul olvasni és írni, naponként olvassanak a szentírásból vagy az ó-testamentomból egy szép históriát és azt írják is le“. Az iskola ilyenén oktatásának természetes következménye az volt, hogy a Biblia hazánkban a protestáns nép igazi olvasókönyve, a nép erkölesi és vallásos nézeteinek sinormértéke, a világról, az emberről, a tudományról és művészetről való ismeretének codexe volt. Úr és szolga, gazdag és

szegény nemcsak olvasta a szent könyvet, hanem át is érezte, át is élte...

Még a 60-as években is sok eset volt rá, hogy a falusi prot. ember, mikor iskolába adta gyermekét, a Bibliát adta kezébe, családjának ezt a lelki orvosságos könyvét és encyclopaediáját. Ám azóta nagyon megváltoztak az idők: elemi iskoláink *egy* könyves intézetekből *sok* könyvesekké váltak, s a sok közepes vagy selejtes új olvasókönyv kiszorította a régit, a legjobbak egyikét, mondhatnám: *a legjobbat*, mert a gyermek és ifjú mindig talál benne egy emberi hangot, mely az övére felel, és egy isteni kezet, mely vele kezet szorít.

Ám a Bibliát, ezt a legjobb olvasókönyvet, a maga egészében úgy a mint van, ma még sem adhatjuk gyermekeink kezébe. Egyfelől azért nem, mert a naiv vallásos hit kora lejárt, s helyette a kritikai szellem úgy lábra kapott, hogy a kétely mondhatni gyermekeinknek a vérében van, s ma sem mi nem vagyunk hajlandók, sem ők, szebbnek tartani a Sinai hegyet, a Hermon, a Tábor, meg az Olajfák hegyét az Olympusnál, a Heliconnál és a Parnassusnál, mint a hogy az igaz kereszténytől Comenius megkövetelte a XVII. százban. (Did. Magna XXV. fejezet.) Végül azért sem való a maga egészében gyermekek kezébe, mert az ó-szövetség sok könyve más erkölcsöt, más vallást, más erényt, sőt más istent is hirdet, mint a minőt az evangéliumok tanúsága szerint Jézus hirdetett.

Ezek voltak az okok, melyeknél fogva ezelőtt pár évvel sürgettem egy iskolai Biblia kiadását, úgy, a mint ma a legvallásosabb nemzetnél, az angoloknál látjuk. („Neveléstud. kézikönyve 616. l.) Nagy öröömre szolgál, hogy a Biblia könyvének hasonló módon való megvalósítását oly tudományos tekintély is hathatósan sürgeti, mint Martineau Jakab,¹⁾ kinek idevágó nézetei főbb pontjait a következőkben adom.

Ha eltekintünk is ezúttal az ó-szövetségi íratok történelmi hitelességétől, akkor is igen sok kérdés tölt el kételylyel. Ezek az íratok majdnem kivétel nélkül mind ismeretlen szerzőktől származnak; köztük sok van, mely tiszteletre méltó, de emberi maradványa egy félig barbar nemzet barbar kori irodalmának, s tartalmuk egy egyszerű, de míveletlen nemzet eszméi, szenvedélyei és erkölcsi érzelmei, s a helyesnek és helytelennek oly fogalmai vannak bennök, melyek a szakadatlan vérontás közepett kaptak lábra, és oly valóság, melyből hiányzik a jövő élet reménysege: ha mindezeket fon-

¹⁾ *Essays, Reviews and Addresses*. IV. kötet. London, 1891.

tolóra vesszük, nem rettenetes dolog-e, hogy ily íratok összegét úgy adjuk az ifjúság kezébe, mint az isteni tisztaság visszfényét, s mint egy végetlen értelem oraculumát, hogy annak nagyon is elegendő tartalmából szerezzen erkölcsi ízlést.

A Bibliának, mint csalhatatlan egésznek, részei kellő megválogatása nélkül való használata, az elmét zavaros és ellenmondó fogalmakkal tölti el a vallásról és a morálról. Avagy mi egyéb származhatnék abból a merényletből, hogy valaki egy egészszé szerkesztsze oly szerzők íratait, kik a mellett, hogy élet, érzés- és gondolkodásmódban egymástól nagyon eltérnek, a legkülönbözőbb körülmények, ellentétes civilisatio viszonyai közepett száz esztendőkre menő időközökben éltek. Ily formán bátran javasolhatnád, hogy szedjék rendszerbe a mit valaha latin vagy héber nyelven írtak, s alkossanak credot belőle, melynek egyik czikkelyét vegyék Virgil mythológiájából, másikat Cicero speculatióiból; most egy csudát Livius nagyításaiból, majd utána egy gondolatot Tacitus bölcseségéből; most egy reflexiót Senecától, majd egy babonát a nyers és heves Tertulliantól. A rómaiak vallása Romulustól Juliánig nem ment át nagyobb változáson, mint az izraeliták vallása Mózesről Malachiáig, s Homér Jupitere és a Plato istensége szintén megegyeznek anynyira, mint Abrahám Jahvehje és a Krisztus véghetetlen szeretetű menyeyei Atyja.

Ha a Bibliát nem a megszokás és előítélet eltompult szemével olvasnók, mindenki észrevenné, hogy a héberek theismusa nagyon fokozatosan alakult, mert az isteni egység, a mindentudás és világkormányzás legfenségesebb képzetei elsöben a prófétáknál tűnnek fel, és a későbbi zsoltárookban; hogy a mózesi theologia nem jutott messze, mert a Jahveh nemzeti imádásában határozódik, a nélkül, hogy tagadná más istenségek létét vagy helyi jogait; s hogy az izraeliták legrégebb íratai tele vannak Istenről a legdurvább és leggyermekesebb fogalmakkal, felruházván őt emberi gyarlóságokkal és vad szenvedélyekkel, mert szószerint tulajdonítanak a teremtőnek irigységet, sértett büszkeséget, haragot, az áldozat illatában való érzeki gyönyörűséget, s azt, hogy a dicséreten és ajándékon kapva-kap. Aztán leszáll az égből, hogy birokra keljen egy patriarkával; köztudomású tévedést követ el az embernem teremtésekor, s kénytelen vízőzönnel elsöpörni a földszínéről, hogy újból kezdődjék az ember-törzs; versengeni kezd Egyiptom isteneivel, mely meg-megújuló versengés hosszasan elhuzódik.

Világos dolog, hogy mindezek a felsorolt dolgok nem beszéd-

beli képek, hanem az íróknak szorosán vett eszméi. S ha nem ez az eset állana; s ha ezekkel csupán egy míveletlen nép szelleméhez alkalmazkodtak: ugyanazért nem is alkalmasak egy mívelt nép eszejárásához. Az a tény, hogy azoknak hasznát vehették egy vad korszakban, csak a mellett szól, hogy nem valók a használatra tisztultabb felfogásu korban; sőt, ha azokat ily módon kell mentegezni, maga a mentegetés arra vall, hogy minket felháborítanak, s hogy többé rokonszenvünket nem bírják. Miért tömjünk hát — kérdem — gyermekeink elméjébe olyasmit, a mi — valljuk meg — saját elménket is megmételjezné, s miért taníttassuk azt, a mi csak barbároknak való!? Nem tagadom a héber évkönyvek történelmi értékét: pásztori hagyományaik egyszerű szépsége gyönyörködtetni fog valameddig az emberi szív meg nem változik; győzelmi himnuszaik édes fenségessége mintegy félelemmel tölti el örökké a képzeletet; s azok a gyöngéd és regényes jelenetek, melyek történelmök nagy époszába bele vannak szöve, enyhítő voltukkal mindenha azt fogják mutatni, hogy természetünk egyszerűbb érzelmei halhatatlanok. Valamint a tudományos kutatás legérdekesebb tárgyai közé tartozik az isten igaz eszméje lassu fejlődésének tanulmányozása, hogy miként lett ez a bálványgyűlölő nemzeti lény a teremtés egyetemes és egyedüli kormányzó-jává; meg hogy időjártán hogyan finomodott erkölcsileg s emelkedett abba a fenséges körbe, melynek szellemi fénye Krisztusnak lelkét melegíté és érlelé: de ezt a haladást nyomon kísérő iratoknak sorozatát a vallás-oktatás változatlan rendszerévé tenni; arra didactikai és történelmi fontosságot ruházni; a korábbi keletü iratok dúrva materializmusának ugyanazt a csalódhatatlanságot tulajdonítani, mint a későbbi keletü részek isteni spiritualizmusának; gyermekeinket egykedvűen útasítani Jákobhoz és Krisztushoz, s ráútatni, hogy tanuljanak vallásos buzgóságot most a gibeoni irtó háboruból, majd a názáreti békefejedelem lábainál: ily eljárás bizony teljesen megzavarhatja az istenség fogalmát, s ingadozóvá teheti a vallásos érzelem működését, mert hiszen lehetetlen, hogy ugyanegy elmében fuzió jöjjön létre a vad és az angyali elemek között.

Óh miért kelljen remegni a gyermeki szívnek oly istenség látványától, ki karját boszúra nyújtja, s kinek ruháit vér borítja? Miért kényszeríteni oly lénynek képzeleti imáadására, ki aligha jutott a szeplőtelen erkölcsiség magaslatára? Miért tusakodjék a kételkedő ész azon, vajjon az az egyedüli isten, kinek Jézus volt a képmása, midőn betegeket gyógyított, bűnbánókat fölemelt, vihart csöndesített és halottakat támasztott: lehet-e valóban azonos azzal, a ki népét határtalan

gyűlöletre tanította, s boszuállással fenyegette, a miért csak félig készítették el a vérfürdőt? Míg ezt a babonát ki nem irtják, a vallás erejének jelentékeny része daczolni fog a lelkiismeret és a szív legszentebb érzelmeivel.

És az elme az ily össze nem illő anyagból *erkölcstant* sem alkothat sem jobbat, sem szilárdabbat, mint minő az isten eszméje.

Ha ki kellene válogatnom a történelemből azt a három erkölcsi rendszert, melyeknek szelleme és irányzata egymástól legjobban elüt: a Biblia keretében maradvá: Mózes, Salamon és Krisztus erkölcsi tanítását választanám ki, mint a melyek igazi képviselői az emberi kötelesség papi, epicuri és szellemi típusának. A mózesi iratok iránya szerfölött nagyra tartatja az olvasóval az erkölcsiség szertartásos részét; a megrendelt kötelességek igazi jellemét erővel elfelejtetvén, úgy erőszakolja rá, mint symbolumait a főbenjáró és minden belső érték nélkül szűkölködő kötelezettségeknek, melyek arra valók, hogy beléje rabszolgai, de kevély lelkiismeretet oltsanak, mely egyszersmind szigorú tisztaság nélkül, érzékeny gyöngédség nélkül és félnk szeretet nélkül. Még a tizparancsolatban is egy rangba teszi egy-egy ünnep megülését a legállandóbb és legünnepélyesebb kötelességekkel, s a hét egyik napján a karó-szúrás és a tűzgyújtás tilalma fontosságban egyenlő a lopás, gyilkosság és házasságtörés ellen hozott döntvényekkel. Bizony, arra semmi szükség, hogy felforgassuk gyermekeink elméjének természetes tiszteletét, s azt a tiszta és szent dolgok szeretetéről oly formáknak a szoros tiszteletére fordítsuk, melyeknek egyedüli hasznuk az, hogy ezt a szeretetet jelzik. Az ily formai erkölcsiségnek sok rendbeli és rendkívül komoly ártalmi vannak. Összeköt a lelkiismeretben haszontalan és nagy dolgokat és egy kalap alá szorítja akár megszegésökről, akár a megtartásokról van szó. Bántsd csak az egyiket egy kis újjal, és az egészet megbántottad; a szombati multság könnyű kísértése rettenetes kihágássá nő, s felforgatja az erkölcsi kötelezettség egész rendjét; az élet szentségei zsákmányul esnek a költött lelkiismeret mardosásainak.

Köztudomás szerint van egy philosophiai iskola, mely minden emberi magaviselet és értelem eredeti forrásául az önszeretetet veszi fel, s kedvét leli, ha elvitathatja a jellembeli érdektelenségnek avagy a látszatát is. Ez a képtelen és lealjasító nézet az u. n. *önző rendszer*. Van e mellett a morálistáknak egy iskolája, mely az erény kötelességét a vele járó haszonra alapítja; mely minden kitűnést az eszélyességre szorítván, azt tekinti tökéletes jó embernek, ki saját érdekeit a legállhatatosabban szemmel tartja. Mindkét nézetet többnyire

az emberi természet és élet sceptikus magyarázóit kedvelték, bár voltak támogatói a nevesebb philosophusok közt is. Az is igaz, hogy egyszerűsmind jóformán felköltötték a vallásos morálisták utálatát, kik úgy irták le e nézeteket, mint természetünk legjobb érzelmeinek kizégérezését, mint a mely atyafiságban áll a megsemmisülés tanával és ellenmondásban Krisztus szeretetteljes morálitásának egész szellemével.

Nem itt van a helye és ideje az ellenvetések súlyát latolgatni; ezúttal csak arra a tényre akarom fordítani a figyelmet, hogy ezek az önző és utilitárius nézetek egyházi emberektől és philosophusoktól erednek, s ha vannak művek, melyekben ezeket egész mezetlenségökben és orczátlanságukban megtaláljuk, azok a Salamon király híres íratái. Ugy tetszik, hogy Bentham sohasem bírta kiheverni azt a szégyent, hogy a jó indulatot úgy ajánlotta, mint jó üzletet; ámde a héber király ő előtte nagyon sokkal megmondotta: Jól térszen önmagával a másnak adakozó és a mással jóltevő ember megkövéredik. (Péld. XI. 17, 25.) Azt hitték a londoni bölcseleőről (t. i. Benthamról), hogy aljas érzelmű epicureus, mert azt hirdette, hogy minden élvezet jó, s az élvezetekkel való gazdálkodást javasolta; de a jeruzsálemi bölcse ő előtte a gyönyörézet lehető felfordultságának legérzékibb kiadását hirdette: „Nincsen csak e jó is az embernek hatalmában, hogy egyék, igyék és azt cselekedje, hogy az ő elméje lakozzék gyönyörüséggel az ő munkájából.“ (Préd. II. 25.) Minő kemény kritikát kell ma kiállani annak az újkori tanítónak, a ki nem nagy véleménynyel van az emberi természet felől, pedig már a régi prédikátor megmondotta: „mennél inkább keresi az én lelkem, annál inkább nem találom meg: ezer közül egy jó embert (férfit) találtam; de mindenek közt ilyen *asszonyt* egyet sem találtam.“ (Préd. VII, 28.) Hogy ráolvassák a 19. száz utilitárius patriarkájának fejére, hogy az ő rendszere szövetséges társa a megsemmisülés credojának! Pedig a királyi tanító így kiáltott fel: „Az emberek fainak végek hasonlatos az oktalan állatnak végéhez és egyenlő végek vagy az azoknak; a mint meghal egyik, úgy meghal a másik is, és ugyanazon egy lélek vagy az azokban; annak okáért az embernek nincs nagyobb méltósága az oktalan állatoknál.“ (Préd. III, 19.) Sőt ez írónál oly nézetekre akadunk, melyeknek párját találni lehetetlen az epicurismus történetében; melyek az erkölcsi érzet szétrombolására törnek, mert a bölcseséget és a bolondságot egy kalap alá fogják, az erényért való lelkesedést határozottan megrójják, s jó tanácsuk az érzéki gyönyörök kimerítésében és a halál doctrinájában végződik.

Minő felfogás lehet az, hogy ezek a nézetek és érzelmek egészségesek és üdvösök a Bibliában, de botrányosok és mételyszegők egyébként? Hogyan formálhatnak összefüggő egészet, ha a krisztusi morállal összetalálkozva valakinek elméjében, amazzal egyforma tiszteletben részesülnek? Valóban minő enyhület a mi beteges szívünknek, ha a királyi palota kimerült sensualistájától a Galilea falvaiban járó szent prófétához fordulhat! Minő enyhület szakítani az ösztönök moráljával, s az isteni szellem beszívása közben érezni, hogy lelkünknek ismét szárnyai nőttek. Az önelégültség casuistikája közepett elfelejtett felelősség-érzet visszalopózik titkos trónjához; az érdektelenségben való hit, melyet a sophistika varázslata szívünkéből kisajtol, ránk sugárzik a Jézus szemeiből; az igaz, nemes és szent homályos érzelmei, a jézusi szózat szent hangjai hatására, fenséges és tiszteletre méltó aspirációkká fokozódva, isteni ihletként működnek bennünk. Kihez mehetnénk máshoz, mí és gyermekeink, mint ő hozzá.

Az a szüle, ki gyermekei erkölcsi tisztaságára féltékeny, óvakodni fog, nehogy kezökbe kerüljenek az ó-szövetségi összes iratok, melyekből bátran meríthetnek hibás benyomásokat és fogalmat a rosziól, holott egyéb olvasmányaikat (hírlapokat, regényeket) lelkiismeretesen megválogatja. Az alapelv itt az, hogy a tanuló keresse az ő személyes vallását Krisztus lábainál, ellenben a *történelmi theologia* anyagaiért forduljon a héberek ó-szövetségi írataihoz.

A gyermekek, kiket Jézus magához hívott, s a kik őt szerették, meg a követői, kiket az ő mennyei szentségének hatalma a hősies kötelesség útjára vonzott: a legnagyobb vallási kiváltságban részesültek, s részesül ma is minden elme, melyet hozzá vezetünk az ő parabolái és csodatételei által, és arra oktatumk, hogy benne az isteni tökélynek képét lássa.

Az erkölcsi nevelés nagy czélja, hogy helyes irányba vezesse a lélek bámulását és imádó tiszteletét; hogy keresztény fogalmat nyújtson arról, a mi nemes és szép; hogy úgy tüntesse fel az ifjú törekvőnek az életet, mint a szent felelősség színhelyét, melyben a természetes javak keresését egy szent törvény és az isteni tökélyre törekvés szabályozza. Hogy ezt elérhessük, válaszszuk el a szent iratokban a *keresztény* elemet minden egyébtől; az emberi természet lényeges kötelességeit különböztessük meg a judaismus esetleges állapotaitól, s az universum élő gondviselését különítsük el Palaestina avult politikájától. Hajtsd végre ezt a bonczoló munkát, s megcsontod ugyan a szentírást, de a kereszténységet fogod tanítani; de mulaszd el ezt, s bár tiszteled az evangéliomot, nélkülözni fogod az evangéliomi

hitet. Tedd meg azt gyermekeidért és a nép gyermekeiért, s ha mindjárt nem hallottak is soha az Énekek énekéről, vagy nem ismerkedtek is meg Dávid átkozódásaival: Krisztus karjaira fogja őket venni; de hanyagold el ezt, s ha a Bibliát különben az utolsó betűjéig imádják is, rájok nézve az írás fabálvány lesz, mely nem fogja őket megváltani.

Martineának az elősorolt morális okait másokkal is meg lehet toldani, legkivált azzal, melyet a keresztény világnézet foglal magában az ember szellemi természetének fejlődéséről. Ebben is ellentéte az az ókor világnézetének. Tudniillik az ókori rege szerint az ember lelke az égből szálla alá, hol az istenség dicskörében lakozott, s a szépség, erény és tudomány alkotta tisztább légkörben mintegy megfürdött. A születés alkalmával azonban a lélek az égből a földi életbe hurczolkodott: a szellemi élet korlátatlan szabadságát elhagyva, a testi lét szűk és börtönszerű helyiségébe költözött. Mentől jobban beleéli magát az ember a földi élet viszonyaiba, annál inkább elhomályosulnak előbbi élete emlékei, s annál inkább elhalványul előbbi, halhatatlan létéről való tudata.

E felfogás szerint az emberi élet az isteni körből a földi körbe való hanyatlás: a gyermek a földre hullott csillag, melynek fénye itt lassanként kialszik. A keresztény vallás megfordította ezt az elméletet, s az emberi életet úgy tekinti, mint a földiről az istenire emelkedés folyamatát. Jézus tana szerint a gyermek nem egy égi lét hajótörésének a romja, hanem egy nem kézzel épített templomnak a tervrajza. Dicsősége nem a múltban van, hanem a jövőben. Nevelése nem arra való, hogy elhalványuló emlékeket élesztgessen, hanem arra, hogy eltöltse ihlettel, az értelmi és erkölcsi tökély megközelítése szent vágyával.

Minő más és minő fenséges feladatai vannak a nevelésnek e szerint a felfogás szerint! Hiszen nekünk nem egy elhanyagoló erőt kell élesztgetni, hanem egy félig kifomáltat segíteni; oly magot kell csiráztatnunk, mely a nyomoruság sziklájára vetve is gyökeret hajtson, s törzse a földi élet viharai közt megedződvén, ágaival az örökkévalóság felé törekedjék.

E nemes hajtásnak, az ifjú szívnek ápolása nagy felelősséggel jár, mert igazán emberré őt csak a *kötelesség* és a *vallás* legnemesebb esz méinek erejével nevelhetjük. Éppen azért, nincs egy ága is az oktatásnak, melyben a helytelen módszer oly végzetes lenne, s a hibás fogalmaknak az elmébe vitele ártalmasabb nyomokat hagyna; s nincs egy is, melyben a rokonszenv felköltésének nagyobb szerep jutna.

És saját szerű! még sincs egy is, melyben a tanítási eljárás hajthatatlanabb és kevésbé technikaibb lenne, mint éppen a vallás-, szorosabban szólva: a bibliai oktatásban.

A világi oktatás állandó javítás és tanulmány tárgya, s ezernyi ezer elmés fogással igyekeznek a gyermeki elmének megkönnyíteni a tanuló munkáját és biztosítani a felfogás világosságát: csak a vallás és erkölcsi oktatás módszere javítása körül kevés a munkás, s csekély, sőt alig észrevehető a javulás. Miért van ez? Talán azért, mert kegyeletlenségnek tartják a szent íratok canonikus rendjén valamit változtatni? Vagy talán úgy tekintik azokat, hogy az isteni ihlet következtében a gyermeki elme felfogására egyformán alkalmasokká lettek? Bármint legyen a dolog, az eddigi quietismussal szakítani kell, s a gyermeki szív táplálékát a leggondosabban meg kell válogatni, mert mint a fentebbiekből kitetszik, neki az u. n. „legszentebb“ is csak akkor eléggé szent, ha természetének nemes zománczát nem sérti meg egy mákszemnyire sem.

FELMÉRI LÁJOS.

EGYHÁZI BESZÉD.*)

Alapige: Ján. 16, 31–33. (átdolgozott szöveg.)

Felele nékik Jézus: Most hisztek. — Ime, eljö az idő és immár eljött, melyben eloszlotok, kiki a maga sajátjába és engemet egyedül hagytok; de nem vagyok egyedül, mert az Atya velem vagyok: Ezeket szóltam nektek, hogy én bennem békességtek legyen. E földön győtremletek léssen, de bátorodjatok; én meggyőztem a világot.

Jézus bucsuzóban az ő tanítványaitól. — Mily fontos alkalom! Munkáját már elvégzettnek tekinti, a világgal már elszámolt, a felolvasott szavak még az ő meghittjeihez szólnak; azután már csak a mennyei Atyához vannak szavai . . . egy végső társalgás, egy hatytyudal ebből az életből ahhoz, kit az evangéliumi író nemcsak meghitt barátának vagy jó atyának tüntet fel, hanem szent lelkesedésében egynek állít Jézussal. — Végre jó az isteni tragédiának utolsó jelenete, lejátszva, nem, átélve a valóságban egy ember által. — A hős elbukott, az eszme él . . .

Egy előkelő embernek meghalni a küzdelemben egy helytartóságért, vagy egy gazdag farizeusnak magát akár halálra sanyargatni az emberek előtt, egész természetes lett volna Zsidóországban, meggyilkoltatni egy Caesarnak hatalomért való küzdelemben nem volt különös Rómában; de egy szegény ács fiának meghalni valamely eszméért, Isten országáért: ez már különös volt. Nekünk meg van a büszke pogány világ arisztokratikus ítélete: Jézus egy rajongó, fanatikus volt, ki e világot kivihetetlen rögeszmék szerint akarta átalakítani, ügyet se vessünk rá. Vajjon ez ítélettől szabad-e a mi körünk egészen? Vagy tán ez ítélet igaz is volt?

De volt egy másik ítélet is, a lelki szegények ítélete, kik — az írás szavait használva — hitből éltek. Ezek próféták sarjai és követői, kik nem hitték, hogy e szép világ csak valami különös vé-

*) Elmondott Kolozsvártt, 1892. oct. 30. főtanácsi gyűlés alkalmával.